

*О. В. Довгань**Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СМISЛУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті розглянуто соціокультурні фактори функціонування смислу в художньому тексті, визначено специфіку цього процесу в контексті абсурдних художніх текстів.

Ключові слова: *смысл, смысл художнього тексту, соціальність, соціальний смысл.*

Соціальність – вписанність свого існування в екзистенцію інших, що притаманна людині від її народження. Первинно соціальність можна розглядати як засіб виживання організмів, що покликаний скооперувати їх між собою, проте його мета – не лише покращення адаптування окремої біологічної одиниці, а видозміна середовища, яке її оточує, за потребами, які вона має. Зрозуміло, що такі зміни можливі лише за рахунок спільних дій окремих організмів, саме тому останні утворюють спільноту, обопільними ресурсами якої вони вирішують нагальні проблеми свого існування.

Варто сказати, що у своїх класичних трактуваннях соціальність виступає у якості структури: а) зовнішньої для індивідів, б) такої, що протистоїть їм (як колективістський початок), в) центрованої на репертуари “стягуючої” взаємодії людей [1]. Отже, на наш погляд, цей феномен варто розглядати дуалістично: з одного боку соціальність виступає стрижневою потребою індивідууму в спілкуванні, кооперації своїх зусиль з іншими тощо, а з іншою – механізмом деіндивідуалізації, що руйнує природні суб’єктні засади існування особистості, її базові потреби у самотності. Проблема інтерпретації в герменевтиці немислима без розгляду суб’єкта тлумачення, оскільки він є основним актором, “героєм” інтерпретаційної діяльності [5]. Таким чином, соціальність особистості виявляється її властивістю, а не суспільства в цілому.

У такому сенсі культуру, так само як людську історію можна розглядати як таку, що зайнята продукуванням (виробництвом) смислів, в тому числі – осмисленням даного й зримого [3]. Таким чином, людська реальність постає як своєрідна рефлексія (відображення) оточуючого світу, проте (що вкрай важливо) вона суб’єктивна. Так, Ніцше відмічає, що не існує реальності, що не була витлумачена, оскільки ми завжди маємо справу з теоретичним, а не емпіричним фактом. Окрім того, ми не повинні перетворювати процес інтерпретації в природний механізм, оскільки вона за своєю природою є не рефлексом, а рефлексією [5]. Яскраво можна репрезентувати цю властивість таким прикладом: якщо ми вдаримо молотком по пальцям, то рефлексом буде раптовий викид руки, що болить, а рефлексією – вигук. Отже, основою є

не мовна реакція організму, а власне біологічна, остання, до речі, є механізмом виживання, оскільки гарантує більший ступінь безпеки. (Поки ми встигнемо спродувати смисл того, що сталося, наші рефлексивні забезпечать організм від подальшої, руйнівної для нього, дії подразника.

Зауважимо, що згаданий суб'єктивний початок, так само як і суб'єктивність може логічно диференціюватись: так, термін мовна картина світу має цілком предметне значення, оскільки індивідуальні особливості сприйняття все ж мають спільні риси у представників одного етносу, субкультури, мови тощо. Тож світ, власна свідомість і свідомість іншого розкривається в людині за посередництва семіотичних структур, утворюючи єдиний знаковий простір людського буття і свідомості – *семіосферу*, яка включає в себе суб'єктивний досвід в синтезі з інтеріоризованим й трансформованим у свідомості соціокультурним досвідом [3]. У якості останнього можна розуміти комунікативний досвід індивідуума, який формується у, на перший погляд, позалінгвальному середовищі, яке однак просто насичене мовними, а не онтологічними смислами: тобто є продукованим мовою і для мови.

Отже, на нашу думку, соціокультурний досвід суб'єкта відіграє провідну роль у процесі соціалізації, одним зі стрижневих елементів якої є *інтерпретування індивідуумом явищ оточуючої реальності*. Адже оволодіваючи “соціальною семантикою” й “соціальним синтаксисом” – системою соціокультурних значень і смислів, сукупністю норм та правил, за якими вибудовуються поведінкові й комунікативні паттерни, особистість набуває здібності до регуляції і саморегуляції соціальної поведінки [3]. Таким чином, процес інтерпретації як спосіб пізнання первинно навантажений соціальною матерією і носить культурно-історичний характер. Суб'єкт інтерпретації – завжди конкретно-історичний й завжди історично-всезагальний представник людства, який транслює перетворені форми власної історичної епохи в продукти духовного виробництва [5]. Відтак, смисл репрезентує свою природу не тільки у процесі свого творення й функціонування у тканині суспільних взаємовідносин, але й під час свого ідентифікування (вияву, зчитування), оскільки останнє вимагає його співтворення (зчитування буде не обов'язково об'єктивним, а отже: смисл закладений і смисл прочитаний – не одне й те саме). Світ традиційного смислу відкривається інтерпретатору лише тією мірою, в якій йому при цьому прояснюється одночасно його власний світ [5]: при цьому останній можна побачити лише, вписавши свою екзистенцію у контекст інших.

Проблема соціальності висвітлена у дослідженнях Г. Андрєєва (соціальна психологія), Г. Антіпова (віртуальна соціальність), О. Бакланова (соціальне пізнання й соціальний конструктивізм), Ю. Березкіна (семіотична концепція соціальності), Є. Гаврилова (класичні і некласичні інтерпретації

соціальності), А. Гарник (амбівалентна природа соціальності), О. Гончарової (семіотика соціальної поведінки особистості), О. Дроботенко (ігрова соціальність), А. Іванова (соціальність світу людини), В. Кемерова (полісуб'єктна соціальність), Б. Колодкіна (соціальний контроль), І. Красавіна (диференційна соціальність), В. Логвиненко (соціальна допомога), Д. Міхеля (проблема тілесності), М. Мусійчук (знаковість і соціальність), О. Неклесса (нові форми соціальності), С. Православського (принцип соціальності та його трансформація), М. Прохорова (соціальність мислення), Д. Столяренко (правова соціалізація), Н. Суботіної (соціальність й смисл), О. Ситник (соціальність реклами), А. Хаялеєвої (соціальність як умова герменевтичності), С. Храпова (віртуальна соціальність), К. Цетина Кнорр (об'єктна соціальність), І. Шмерліної (біологічні грані соціальності), Л. Яковлева (відтінки смислу) та ін.

Метою статті є розгляд соціокультурних факторів функціонування смислу в художньому тексті, предметом – специфіка функціонування в контексті абсурдних художніх текстів.

Соціальність є системною властивістю комунікації, яка виникає в умовах достатньої актуалізації її трьох параметрів: синхронізації, диференціації, ієрархії. При цьому комунікація, будучи фундаментом соціальності, є феноменом, який має властивості *самоподібності (фрактальності)* [4]: так, правильно вибудоване спілкування продукує успішну серію подальших сесій. Суб'єкт вибудовується з забобонів (передрозуміння), він детермінований культурним фоном (Г. Гарфінкель), мовою (в тому числі соціалектом), “символічним універсумом” [5]. На наш погляд, успішність процесу комунікації полягає у віднайденні комунікантами обопільного смислу, який (приблизно) однаково ними інтерпретується. Зрозуміло, що таке взаєморозуміння спричинює соціальна природа людської істоти, яка спонукає особистість до пошуку незайманої лакуни в людському суспільстві, а в подальшому – її місця в ньому через зайняття такої лакуни.

Як відомо, *категорійний лад мислення* є продуктом соціальної еволюції, механізмом якої виступає специфічний для людини спосіб адаптації до зовнішнього світу [1]. В цьому контексті абсурд можна розглядати як порушення такого ладу, первинний хаос, з якого ледь виринула людська свідомість тощо. Проте, на нашу думку, це не зовсім так: абсурд можна також і розглядати як своєрідний *постмисл* або *супермисл* (наш термін), який виявляється головним здобутком (продуктом) категорійного ладу, оскільки він рекомбінує цю чітку структуру, пристосовуючи до постсмислових осередків.

Однак при цьому абсурд може розглядатися як головна загроза соціальності, адже в процесі соціалізації здійснюється засвоєння “мови” соціальних ролей, зафіксованих в знаково-символічній формі. Рольова

поведінка є своєрідним текстом, який складається з певного роду поєднань й послідовностей вербальних і невербальних знаків, яким приписуються значення і смисли [3]. Порушення такої рольової поведінки, з цієї точки зору, призводить до краху процесу комунікації, адже взаємопорозуміння, на перший погляд, піддається безпосередній загрозі, оскільки абсурд є рекомбінацію традиційного смислу, відтак – абсурдний смисл може бути потенційно відкритим, адже, зазвичай, він прочитаний на основі того чи іншого уламку класичного смислу.

Показовим в цьому плані є соціальне явище сміху, яке постає у якості певного естетичного відношення до дійсності, що не піддається перекладу на логічну мову. Розширюючи об'єм сміхової дії (“сміхового сліду”), М. Бахтін доводить його до амбівалентного карнавального простору. В якому раптом починає відчуватись “об'єм” сміху, його сила і зміст, в результаті чого розкриваються ситуації, в яких, з одного боку, рівень комізму зростає до максимуму, а з іншої, навпаки, редукується до мінімуму [2]. Ситуації з цього ряду проглядаються у взаємодії з абсурдним смислом художнього тексту: з одного боку, дискредитація традиційних осмислених дій у призмі абсурду викликає ледь не регіт, а з іншого – така дія виставляє напоказ всю кволість і неповноздатність авторитарного класичного смислу, який виявляється лише хворобливою тінню оточуючого світу.

Природно в цьому контексті, що предметний, речовий і подієвий ряди – це не те, чим воно видається, або не те, що ми бачимо, а те, що ми вичленовуємо як *релевантне для нашої свідомості*, сприймаємо, розуміємо, інтерпретуємо, наділяючи смислом. Соціальні норми, поведінкові стратегії й вікові стратифікації також є результатом культурного смислу, в кожен епоху в своїй ментальній картині світу вони будуть різними [3] і це природно.

К. Леві-Стросс, досліджуючи множинні структури, приходять до думки, що всі складні ідеї походять з основоположних і межово простих (у сенсі подальшої неподільності): це ідеї Бога і його принципової протилежності – ніщо. Так, проблема незнання, відсутності або замовчування, розглянута в культурологічному зрізі, знаходить глибоке підґрунтя в людській діяльності, в суспільному виробництві [5]. В релігійному сенсі Бог – завжди смисл, ідея, значення тощо, натомість його відсутність – це хаос, абсурд, ніщо і тому подібне. Означений вчений має рацію, але лише по відношенню до традиційного (класичного) смислу, природа якого – проста, проте *абсурд не є однорідним вже за своєю природою*: адже він “носить” у собі рекомбіновані уламки смислу, а значить – диференційований та багатозначний. Людина, що стала реальністю й відкрила її для себе, – це людина історії, а час “людської присутності у світі (історія) – це час, що має смисл”. При цьому історія “як людська стадія еволюції” є “еволюцією свідомості”, “ментальною еволюцією” [3].

Для людини характерний складний механізм взаємодії зі світом самої людини, в якому виявляється не тільки адекватне бачення дійсності, але і її “сміхова тінь”, як сказав би Ж. Дерріда, “сміховий слід”, коли об’єкти віднаходяться у особливому духовному просторі вже у вигляді ідеї-символу, або характерної реакції на невідповідність уявного й дійсного (сміх [подібно до абсурду – наша примітка] прочиняє завіси незвідності святкового до буденного, комічного до трагічного тощо). Оскільки глибина рефлексії такого розходження збільшується із розвитком суспільства, розширюється і спектр “сміхового сліду дійсності” (її сміхового забарвлення), тобто сміх виявляється у “високому суспільстві” у вигляді широкого діапазону форм вияву [2]. Подібно до того, як абсурд постає у низці своїх форм: від ледь помітних алузій до повноцінного ствердження нісенітності людського життя через вияв його неадекватності по відношенню до категорійного сприйняття світу.

Якщо виходити з того, що культура ізоморфна людині, а людина – культурі, то варто визнати, що комунікація має ту ж організацію. Культура, таким чином, має “мову” або “мови”, оскільки у своїй багатоманітності вона *поліглотична*. Семіотичні системи культури і є її “мовами”, структурованими так само, як і мова людини [3]. При цьому такі системи виступають своєрідними культурними маркерами, подібно до вікових кілець у дерева: мова, у такому сенсі, репрезентується як осередок життєвого (культурного, духовного тощо) досвіду, соціальність яких дозволяє зберегти необхідні дані для виживання виду, передання досвіду поколінь і таке інше.

Російський філософ, перекладач й лінгвіст В. Бібіхін відмічає, що будь-яка мова у своїй основі *бінарна* – складається з слова й мовчання. Другий компонент – це не (завжди) відсутність якогось смислу, значення. Завдяки здатності до вибору, в людській мові завжди присутні деякі розриви, лакуни питання або просто “живе життя” [5]. Останні можна також інтерпретувати і як абсурд, оскільки якщо смисл – це наповненість, довершеність, то абсурд – це, першою чергою, розвиток, смислу зокрема. Постулювати подібне, нам дає змогу *квантова зчепленість* між смислом і абсурдом, яка полягає у взаємоперетіканні двох сторін однієї медалі: абсурд, хоча і дискредитує смисл, провокує одночасно його розвиток (еволюцію, вдосконалення тощо), а смисл, спричинює подальше становлення абсурду за рахунок виявлення власних недоліків (відтак, удосконалює механізми соціалізації через триангулювання смислових відтінків мовної свідомості людини).

Зазначимо, що поведінкові “сценарії” вибудовуються за системою закономірностей, що структурують інтеріоризаційний соціокультурний досвід, який визначає рольові очікування і угоди, правила спілкування, що впорядковуються, паттерни сприйняття, відображення та інтерпретації комунікативних ситуацій, що реалізують можливість породження

конструювання соціальної реальності в процесі міжособистісного й групового спілкування [3]. Таким чином, йдеться про процес комунікації у найширшому його розумінні: як монологічне і діалогічне спілкування, що призводить до прогресії соціокультурного досвіду через піднесення смислової культури, розуміння номінативних механізмів людської мови, особливостей функціонування реальності у мовній свідомості окремого індивідууму тощо. Отже, семіозис в цьому випадку проходить закономірно й цілеспрямовано: від номінації об'єкта до його предикації. Таким чином, мовиться про те, що на кожному етапі онтогенезу людина має свою “мову” і свою комунікативну систему, які реалізують направленість на засвоєння культурних смислів [3], останнє відбувається протягом усього життя людини. До прикладу, людина бере участь в програмі обміну студентів і від'їздить до іншої країни, де вона починає засвоювати принципово інші, а місцями і подібні, культурні смисли.

Людське мислення первинно є мовним мисленням, його символічна природа реалізується в мовленні як семіотичній системі [3], унормованій і сталій. Водночас мова виступає і як мобільна (відкрита, розімкнута) система, якій властиві різноманітні явища (до прикладу, пуризм). Подібно до річки, у яку неможливо увійти двічі, але яка зовнішньо не змінює своєї локалізації, мова є сталою і змінною одночасно: така характеристика пов'язана з тим, що вона – головний інструмент осягнення онтологічної реальності людиною, її “приручення” крізь призму останньої.

Якщо говорити про абсурд, то об'єктом його рефлексії є завжди негативні сторони смислу – ті лакуни, “дірки” крізь які “визирає” неповноздатність останнього поєднати мовну свідомість з онтологічною реальністю. В цьому випадку мовиться не про те, що це завдання можна здійснити повністю, а лише про ступінь такого поєднання: оскільки смисл позиціонується як “остання істина”, то його неспроможність виступає тією небезпекою, яка криється у впевненості щодо досконалості подібної структури.

Висновки. Сучасна людина взаємодіє з предметним і соціальним середовищем крізь призму знакової реальності. Індивідуальна і суспільна свідомість такої людини значною мірою опосередкована мовними і символічними структурами [3]. Така опосередкованість є соціальністю, що знаходить свій вияв у смисловій категоризації явищ життя людської спільноти. Своєю чергою, ця смислова категоризація має дуальну природу: на одному її боці знаходиться власне смисл, а на іншій – абсурд як антисмисл, що диференціюються на локальні смисли.

Така багатошаровість мовної, а відтак і смислової картини світу особистості спродукована природою мови як онтологічного явища, що покликане бути посередником між реальністю і її інтерпретацією людиною.

Цей процес розгортається за посередництва комунікації: адже через монолог із собою і діалог з іншими людина більше дізнається про навколишній світ, ніж через свої органи чуття. Так, якщо, підключаючись до загальнокультурної комунікації, яка відбувається на початкових етапах розвитку, дитина на своє питання до світу (сформульоване будь-якою мовою: жестів, криків, мовленнєвих актів тощо) не отримує від цього світу (а не від дорослих) відповіді, то смислова лакуна, яка виникла, нівелюється, щезає або, цілком можливо, дитина за певних обставин зіткнулася з “порожнечою” в культурі, тобто побачила, визначила і засвоїла для себе межі культурних смислів [3].

Перспективою цього дослідження є переосмислення поняття соціальності у контексті лінгвістичної й філософської парадигми, а також вироблення принципово нового інструментарію дослідження явищ семантики, смисло- й словотворення тощо.

Л і т е р а т у р а :

1. *Антипов Г. А.* Категория виртуальной социальности и ее онтологический статус в социологическом знании : [электронный ресурс] / Г. А. Антипов, Д. Б. Литвинцев // Научная библиотека Челябинского государственного университета. – Электрон. данные. – Режим доступа : <http://www.lib.csu.ru/vch/212/020.pdf>.
2. *Гарник А. В.* Об амбивалентной природе карнавального измерения смеха : [электронный ресурс] / А. В. Гарник, В. Б. Окорочков // ДОКСА : збірник наукових праць з філософії та філології. – Электрон. данные. – Режим доступа : <http://doxa.onu.edu.ua/Doxa1/12-15.pdf>.
3. *Гончарова О. М.* Методология междисциплинарного исследования семиотики социального поведения личности в постиндустриальную эпоху : [электронный ресурс] / О. М. Гончарова, Н. Н. Королева // КИБЕРЛЕНИНКА. – Электрон. данные. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-mezhdistsiplinarnogo-issledovaniya-semiotiki-sotsialnogo-povedeniya-lichnosti-v-postindustrialnuyu-epohu>.
4. *Православский С. С.* Принцип социальности и его трансформация в информационном обществе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : 09.00.11 – социальная философия / С. С. Православский ; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2015. – 17 с.
5. *Хаялеева А. К.* Социальность как условие герменевтичности : [электронный ресурс] / А. К. Хаялеева // Школа философии. – Электрон. данные. – Режим доступа : <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved>.

Довгань А. В. *Социокультурные факторы функционирования смысла в художественном тексте.*

В статье рассмотрены социокультурные факторы функционирования смысла в художественном тексте, определена специфика этого процесса в контексте абсурдных художественных текстов.

Ключевые слова: *смысл, смысл художественного текста, социальность, социальный смысл.*

Dovgan O. V. Sociocultural factors in the functioning of meaning in a literary text.

The article considers sociocultural factors in the functioning of meaning in the literary text, describes specifics of this process in the context of absurd literary texts.

Keywords: meaning, meaning of literary text, sociality, social meaning.

И. П. Зайцева

Национальный педагогический университет

имени М. П. Драгоманова

РЕЧЕВАЯ КОММУНИКАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ ДЕТЕКТИВНОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ: КОМПОЗИЦИОННО-ЭСТЕТИЧЕСКИЙ И ИНДИВИДУАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

В статье предлагается интерпретация детективных произведений популярной современной писательницы Александры Марининой с позиций направления, сформировавшегося на этапе новейшего лингвистического знания: коммуникативной стилистики художественного текста. Приведённый иллюстративный материал подтверждает целесообразность и перспективность применённого для анализа художественных текстов подхода, с помощью которого не только создаётся возможность для более глубокого и многообразного восприятия коммуникативного процесса, но и выявляются характерные особенности авторского идиостиля.

Ключевые слова: коммуникация, элементы коммуникативного процесса, адресат, функциональная стилистика, идиостиль.

Со второй половины XX столетия проблемы коммуникативной лингвистики (теории речевой коммуникации) очевидно входят в число наиболее актуальных для языковедческой науки, а в последующие десятилетия, вплоть до современного периода, внимание к ним не только не снижается, но и постоянно растёт, что обусловлено целым рядом факторов (подробнее см. об этом в работах: [1; 4; 8]). Безусловно, такое внимание к коммуникативистике, к отдельным компонентам коммуникативного процесса и его различным разновидностям, не могло определённым образом не повлиять на характер изучения языка литературно-художественных произведений разных жанров, на подходы к анализу художественной речи в принципе. Так, на рубеже XX и XXI столетий наметилось и сразу же получило активное развитие “новое направление современной функциональной стилистики, формирующееся на стыке с другими науками, комплексно изучающее целый текст (речевое произведение) как форму коммуникации и явление идиостиля. Комплексное изучение текста в данном случае предполагает **исследование лингвистических и экстралингвистических факторов общения, связанных с порождением текста и его интерпретацией**” (выделено мною. – И. З.) [2, с. 157].